

ПОРЯДОК РОБОТИ СТУДЕНТІВ З КУРСУ «Історія України пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу» з **12.03.2020 по 03.04.2020рр.** на період карантину
Завдання:

- 1). Самостійно опрацювати джерела та літературу до теми 2 і 3.
- 2). Написати есе по темі 2 і есе по темі 3 на одне з питань семінару на вибір студента.
- 3). Есе надіслати на електронну адресу викладача, який у групі проводить семінарські заняття:

bilostockyj@yahoo.com
vinnychenko@yahoo.com
ilkiiv_sv@yahoo.com
o_duch@yahoo.com
o_celujko@meta.ua

- 4). Есе слід надіслати в строк не пізніше 6 квітня 2020 року.
- 5). Обсяг есе від 3 сторінок.

ТЕМА 2

Політичні унії між Польським королівством і Великим князівством Литовським. Адміністративно-територіальний устрій українських земель в їх складі в XIV – першій половині XVII ст.

/4 години/

План

1. Литовсько-польські унії XIV–XVI ст. та їх вплив на становище українських земель в складі Польського королівства і Великого князівства Литовського:
 - а) Кревська унія 1385 р. (Akta unji... № 1)
 - б) Островська унія 1392 р. (Akta unji... № 29)
 - в) Віленська унія 1401 р. (Akta unji... № 37, 38)
 - г) Городельська унія 1413 р. (Akta unji... № 50, 51)
 - д) Віленська унія 1499 р. (Akta unji... № 76)
2. Люблінська унія 1569 р. і створення Речі Посполитої. Зміни у становищі українських земель. (Akta unji... № 96, 97, 138, 148, 149)
3. Адміністративно-територіальний устрій українських земель XV–XVI ст.:
 - а) запровадження польського адміністративно-територіального устрою в Галичині
 - б) створення воєводств у складі Великого князівства Литовського
 - в) поділ на воєводства, землі і повіти
 - г) система земських урядів

Джерела та література

до питання 1

Akta unji Polski z Litwą 1385–1791 / Wydali St. Kutrzeba i Wł. Semkowicz. Warszawa; Kraków, 1932.

Koczarska M. Autentyczność dokumentu unii krewskiej 1385 r. // *Kwartalnik Historyczny.* Warszawa, 1992. № 1. S. 59–80.

Хрестоматія з історії Української РСР. Київ, 1959. Т. 1. С. 119–120 (Городельська унія 1413 р.).

Грушевський М. Історія України-Руси. Київ, 1993. Т. IV. С. 125–158, 227–264.

до питання 2

Дневник Люблинского сейма 1569 года / Изд. М. О. Коялович. Санкт-Петербург, 1869.

- Volumina Legum. Petersburg, 1859. Т. 2. S. 77–93.
- Грушевський М.* Історія України-Руси. Київ, 1993. Т. IV. С. 338–417.
- Дашкевич Н. П.* Люблинська унія и её политические последствия // Университетские известия. Киев, 1885. № 1. С. 1–28.
- Довнар-Запольский М. В.* К истории Люблинской унии // Киевская старина. Киев, 1896. № 2. С. 56–59.
- Довнар-Запольский М. В.* Польско-литовская уния на сеймах до 1569 г.: исторический очерк. Москва, 1897. 28 с. [Труды Славянской комиссии при Императорском Московском археологическом обществе, т. 2]
- Иловайский Д. И.* Последний Ягеллон и Люблинская уния // Русский вестник. 1888. № 9. С. 3–44.
- Коялович М. О.* 300-летие Люблинской унии с точки зрения новоизданного дневника Люблинского сейма // Журнал министерства народного просвещения. Санкт-Петербург, 1869. № 6. С. 379–382.
- Коялович М. О.* Люблинская уния или последнее соединение Литовского княжества с королевством Польским на Люблинском сейме 1569 г. Санкт-Петербург, 1863. 87 с.
- Коялович М. О.* Присоединение Подлесья к Польше на Люблинском сейме 1569 г. // Памятники русской старины в западных губерниях. Санкт-Петербург, 1885. Т. 8. С. 198–216.
- Мальшевский И. И.* Люблинский съезд 1569 г. // Памятники русской старины в западных губерниях. Санкт-Петербург, 1885. Т. 8. С. 108–197.
- Пичета В. И.* Польша на путях к колонизации Украины и Белоруссии: Люблинская уния и её политические последствия // Исторические записки. 1940. Т. 7. С. 59–90.
- Шама О. І.* “Шляхетське” розуміння держави і Люблінська унія 1569 р. // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Київ, 1994. С. 95–98.
- Шама О. І.* Польсько-литовська унія та інкорпорація руських земель до Королівства Польського на Люблінському сеймі 1569 р. Автореферат [...] кандидата історичних наук. Київ, 1996. 24 с.
- Яковенко Н.* Здобутки і втрати Люблінської унії // Київська старовина. Київ, 1993. № 3. С. 77–85.
- Halecki O.* Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w r. 1569. Kraków, 1915. 246 s.
- Pelenski J.* Inkorporacja ukraińskich ziem dawnej Rusi do Korony 1569: ideologia i korzyści – proba nowego spójrzenia // Przegląd Historyczny. 1974. Т. 65. № 2. S. 241–268.

до питання 3

- Грушевський М.* Історія України-Руси. Київ, 1994. Т. V. С. 289–342.
- Крикун М.* Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст.: Кордони воєводств у світлі джерел. Київ: Інститут української археографії. Академія Наук України, 1993. 186 с.+5 карт. (Проблеми едиційної та камеральної археографії: історія, теорія, методика. Вип. 5. 2-ге вид.)
- Крикун М.* Границі і повітовий поділ Брацлавського воєводства в XVI–XVIII ст. // Історичні дослідження: Вітчизняна історія. Київ: “Наукова думка”, 1982. Вип. 8 / Відповідальний редактор Ф. П. Шевченко. С. 88–98.
- Крикун М.* Кордони й повітовий поділ Волинського воєводства в XVI–XVIII ст. // Географічний фактор в історичному процесі: Збірник наукових праць / Відповідальний редактор Ф. П. Шевченко. Київ: “Наукова думка”, 1990. С. 134–145.
- Крикун М.* Початки подільського повітового устрою // Проблеми української історичної медієвістики. Методичні рекомендації. Теоретико-практичні розробки (Кам’янець-Подільський. Травень 1989) / Відповідальний редактор В. А. Смолій. Київ, 1990. С. 33–52.
- Крикун М.* Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях // Проблеми слов’янознавства: Республіканський міжвідомчий науковий збірник. Львів: Вид-во “Світ”, 1990. Вип. 42: Історія зарубіжних слов’янських народів / Відповідальний редактор В. П. Чугайов. С. 24–41.

Крикун М. Повітовий устрій Подільського воєводства в XV–XVI ст. Перспективи джерелознавства історичної географії України // Український археографічний щорічник. Нова серія. Київ: “Наукова думка”, 1992. Вип. 1 / Головний редактор П. С. Сохань. С. 157–178.

Крикун М. Повітовий поділ Київського воєводства в останній третині XVI–XVIII ст. // Історико-географічні дослідження на Україні: Збірник наукових праць / Відповідальний редактор Ф. П. Шевченко. Київ: “Наукова думка”, 1992. С. 68–84.

Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1994. Т. ССXXVIII: Праці Історично-філософської секції. С. 65–122.

Крикун М. Повітовий поділ Подільського воєводства в останній чверті XVI–XVIII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1997. Вип. 32 / Відповідальний редактор М. Крикун. С. 43–53.

Боряк Г. В. Територія і залюдненість Брацлавщини в першій половині XVI ст. (до 1569 р.) // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. Київ, 1985. Т. 11. С. 63–70.

Боряк Г. В. Ревізії та люстрації українських староств кінця XV – середини XVI ст. в аспекті історико-географічної джерельної цінності // Географічний фактор в історичному процесі. Київ: Наукова думка, 1990. С. 145–154.

Тема 3

Селянство і аграрні стосунки на українських землях у XIV – першій половині XVII ст.

/2 години/

План

1. Категорії селянства:
 - а) вільні селяни;
 - б) данні селяни (данники);
 - в) тяглі селяни;
 - г) служебні селяни.
2. Устрій села у XIV–XVI ст.:
 - а) села на руському праві;
 - б) села на волоському праві;
 - в) села на німецькому праві.
3. Устава на волоки 1557 р.
4. Особливості організації панщинно-фільваркового господарства:
5. Внутрішній та зовнішній ринки сільськогосподарської продукції: попит і пропозиція.
6. Міграція сільського населення.
7. Селянський рух проти існуючих порядків.

Джерела та література

- Бойко І. Д.* Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст. Київ, 1963.
- Гроссман Ю. М.* Деякі спірні питання виникнення фільварково-панщинної системи у Речі Посполитій // Українське слов'янознавство. 1971. Вип. 4. С. 67–78.
- Гроссман Ю. М.* Класова боротьба селян Руського воєводства в кінці XVI – першій половині XVII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1971. Вип. 7. С. 123–133.
- Гроссман Ю. М.* Оренда маєтків та її вплив на становище західноукраїнських селян в першій половині XVII ст. // Питання історії СРСР. Львів, 1958. С. 107–119.
- Гроссман Ю. М.* Развитие отработочной ренты в государственных имениях Русского и Белзкого воеводств во второй половине XVI – первой половине XVII в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. Москва, 1961. С. 94–100.
- Грушевський М.* Історія України-Руси. Київ, 1994. Т. V. С. 107–221.
- История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма. В 3-х томах. Москва, 1986. Т. 1.
- Інкін В. Ф.* Пережитки волосної альменди та їх значення в боротьбі королівських селян Галичини проти шляхти в XV–XVIII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1974. Вип. 10. С. 101–115.

- Історія народного господарства Української РСР. У трьох томах, чотирьох книгах. Київ, 1983. Т. 1.
 Історія селянства Української РСР. Київ, 1967. Т. 1.
Крикун М. Г. Деякі питання аграрних відносин в королівщинах Поділля у першій половині XVII ст. // Збірник робіт аспірантів філологічного та історичного факультетів Львівського університету. Львів, 1963. С. 104–120.
Крикун М. Г. Документи ЦДІА УРСР у м. Києві як джерело до вивчення міграції населення на Україні у першій половині XVII ст. // Архіви України. Київ, 1985. № 5. С. 49–57.
Крикун М. Г., Кравченко В. М. Торгові зв'язки Волині з Гданськом у середині XVI ст. // Проблеми слов'янознавства. Львів, 1987. Вип. 36. С. 76–89.
Похилевич Д. Л. Землеустройство и поземельный кадастр в Белоруссии, Литве и Украине в XVI–XVII вв. // Материалы по истории земледелия СССР. Сборник I. Москва, 1952. С. 322–410.
Похилевич Д. Л. Крестьяне Белоруссии и Литвы в в XVI–XVIII вв. Львов, 1957.
Похилевич Д. Л. Ломка аграрных отношений на Холмщине в XVI в. // Ученые записки Института славяноведения. Москва, 1961. Т. XXII. С. 225–264.
Похилевич Д. Л. Малоземельное и безземельное сельское население в Русском воеводстве Речи Посполитой в XVI в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1961 г. Рига, 1963. С. 25–38.
Похилевич Д. Л. Право крестьян Белоруссии, Литвы и Украины на землю и выход в XV–XVI вв. // Вопросы истории. Москва, 1973. № 12. С. 50–66.
Похилевич Д. Л. Рабы в поместье XIII–XVI веков в Великом княжестве Литовском // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1970 г. Рига, 1977. С. 31–45.
Похилевич Д. Л. Селянський опір проти феодального наступу і зокрема аграрної реформи (волочної поміри) у Великому князівстві Литовському в XVI–XVII століттях // Наукові записки Львівського державного університету імені Івана Франка. Т. I. Серія історична. Львів, 1946. Вип. 1. С. 49–84.
 Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.: Збірник документів і матеріалів. Київ, 1993.
 Торгівля на Україні XIV–XVII ст. Волинь і Наддніпрянщина. Київ, 1990.
Шекера И. М. Литовские статуты и правовое положение крестьян Украины в XVI в. // Первый Литовский статут 1529 г. Вильнюс, 1982. С. 112–118.

Терміни

- Дворище** – це господарська одиниця, визнана державою. Під дворищем можна розуміти об'єднання людей, пов'язаних між собою родовою єдністю, або частку землі (господарство), що складається з загороди, орної землі, угідь.
- Село** – це певна сукупність дворич. Особливістю цієї господарської одиниці було те, що її основою було приватно-правове співволодіння майном дворич, тобто село мало право на ґрунт, що був власністю окремого дворича.
- Волость** – об'єднання кількох сіл. Це чисто адміністративна одиниця, яка не мала ніяких прав на приватні маєтки дворича і села. Однак на Київщині, де густота населення була низькою волость становила маєткову одиницю (*Чубатий М.*).
- Волоське право**, широко розповсюджене в Галичині осадне право, на якому в XIV–XV ст. засновувалися оселі в гірських районах і, взагалі, у мало придатних до хліборобства околицях. Сама назва пов'язує Волоське право з експансією волоського пастушого елемента, що посувалася уздовж Карпат і досягла на заході Моравії. Волоське право мало станово-професійне походження й характер і розвивалося в умовах скотарського способу життя. Село було під управою осадчого – “князя”; уряд “князя” був спадковий у його роді. В основу організації влади були покладені звичаєві норми. Група сіл заснованих на волоському праві становила “крайну” на чолі з “крайником”. Перша документальна згадка про села на волоськім праві в Галичині відноситься до часів правління Владислава Опольського, 1378 р. З кінця XVI ст. села на волоськім праві починають переходити на німецьке право.
- Магдебурзьке (німецьке) право**, рецеговане на Україну приблизно XIV ст. Села локовані (засновані) на німецькім праві мали такий самий устрій як і міста, тільки дещо спрощений.
- Руське “сільське” право** – модифіковане право часів Київської Русі, в основі якого лежали звичаєві норми. Староруське право XII ст. визнавало повну, виключну владу пана над його холопами – тим самим і повну юрисдикцію над ними (*Грушевський М.*).
- Волока** – земельна ділянка розміром 23,5 га.
- Морг** – земельна ділянка розміром 0,52 га.
- Під **закріпаченням** слід розуміти юридичне оформлення позбавлення селянина права участі у вирішенні питань врядування села, обмеження або позбавлення права власності (тобто права володіти, вільно користуватись і розпоряджатись) на землю, обмеження особистої свободи.
- Панщина** – юридично оформлений обов'язок селянина відпрацювати безплатно певну, задалегідь встановлену кількість днів у тиждень чи рік на землі або у фільварку пана.
- Фільварок** – сільськогосподарське панське господарство, в якому господар (підприємець) особисто не працював, а обмежувався виключно найманою працею (засноване на найманій праці). Середній розмір оброблюваної (орної) землі фільварку становив приблизно 1–2 лани. Всіх працівників фільварку можна поділити на три групи: 1) наймані працівники на невизначений термін; 2) тимчасові наймані працівники; 3) кріпосні. Управління фільварком здійснював призначений паном “урядник” (*Рутковский Я.*).

Волочний перебір, спирався на нормативний акт, “Устава на волоки” (1552 р.). Його метою було зрівняти в розмірах земельні ділянки селян і виділити землю під фільварок. Внаслідок проведення волочного перебіру селянин втрачав право власності на володіння землею. Найперше волочний перебір було проведено у Білій Русі, Поліссі і на Волині – під кінець XVI ст., а на Київщині – ще пізніше. Найперше волочний перебір був проведений в державних землях (*Чубатий М.*).

Документи

№ 1. 1520 р. – Торунський статут про впровадження панщини.

Оголошуємо нинішнім [статутом] усім, що, дивлячись на користь підданих наших, за радою і згодою усіх сенаторів наших обох станів і послів земель коронних постановляємо і ухвалюємо на вічні часи, що усі осадники, чи кметі усіх сіл, так наших, як і підданих наших будь-якого стану, які перед тим не працювали одного дня на тиждень для нас і своїх панів, з кожного лану один день на тиждень мають і є зобов’язані працювати, за винятком тих селян, які чиншом в грошах або у збіжжі, чи якою-небудь оплатою або даниною, роботу панам своїм вже перед тим сплатили. То однак залишається для вирішення їх панам і то також особливо застерігаючи, що ця устава не стосується тих кметів, які більше дня на тиждень для нас і своїх панів звикли працювати, оскільки це право відноситься тільки до тих, які менше ніж один день в тиждень для нас і своїх панів звикли працювати.

№ 2. 1566 р. – Другий Литовського статуту про регламентацію соціально-правового становища різних категорій підданих.

РОЗДІЛЬ ОДИНАДЦАТИЙ. О КГВАЛТЕХЪ И О ГОЛОВЩИЗНАХЪ ШЛЯХЕЦКИХЪ

Артыкуль 30. Естьли бы чій слуга, учинивши кому кгвалтъ домовый або головщизну, прочь втекъ

Гдѣ бы чій слуга учинилъ кому кгвалтъ домовый або головщизну втекъ, а въ его пана черезъ сторону былъ застать, а приповѣданъ, а онъ черезъ туюжъ заповѣдь его упустилъ; тогды тотъ панъ, чій то слуга вчинилъ, самъ кгвалтъ головщизну и шкоду платити маеть, а собѣ на служѣ искати, и заплативши маеть на томъ присегнути, ижъ тотъ слуга кромѣ ведомости и позволенья его то учинилъ, и не есть то черезъ его умышленье при рукѣ выпущонъ, а гдѣ бы присегнути не хотѣлъ, тогды тотъ певне самъ панъ маеть быти каранъ горломъ, яко кгвалтовникъ и мужобойца. А естли бы тотъ слуга небылъ приповѣданъ; тогды панъ неповиненъ за его платити, одно се маеть отприсегнути, ижъ тотъ кгвалтъ безъ его позволенья и вѣдомости стался.

РОЗДІЛЬ ДВАНАДЦАТИЙ. О ГОЛОВЩИЗНАХЪ И НАВЕЗКАХЪ ЛЮДЕЙ ПОСПОЛИТЫХЪ

Артыкуль 8. О человекѣ отчизномъ

Кгды бы который человекъ отчизный, отшедши отъ пана своего и заложившися за кого иншого, не далеко въ пети або въ десети миляхъ мѣшкалъ; тогды вже о такового человека вѣчнѣ молчати маеть. Пакли бы тотъ человекъ отчизный отшедши отъ пана своего и мѣшкалъ далеко въ колькодесяти миляхъ, а панъ его о немъ не вѣдалъ, а по томъ бы засе пришолъ и перемѣшкивалъ поблизу; тогды хотябы въ ономъ часѣ и давность земская зашла, волно будетъ ему того человека за отчича правомъ доходити, только бы давности не омѣшкалъ отъ того часу, якъ ближей прїдетъ.

Артыкуль 9. Хто бы на человека вольного и невольного права доходити не хотѣлъ

Теежъ если бы который человекъ не похажалый або челядинъ невольный за кого зашолъ, а повѣдился быти вольнымъ, а онъ панъ, чій человекъ або челядинъ, просилъ увъ оного пана права, а тотъ панъ ему на него права дати не хотѣлъ; тогды таковой маеть притягненъ быти ку праву земскому. А естли тотъ панъ, чій человекъ непохожий або челядинъ, зыщеть правомъ ижъ его отчичъ або невольникъ, а на оного пана, въ кого тотъ человекъ, переведеть правомъ, ижъ въ него просилъ справедливости разъ и два, а онъ не далъ; тогды тотъ панъ маеть навезати оного человека або челядина отъ того часу, якъ въ него права просилъ, за каждую недѣлю по шести грошей, а естли бы втекъ, тогды маеть платити потому, яко вышей о головщизнахъ написано.

Артыкуль 10. О челядь невольную, которая втечетъ отъ пана своего

Уставуемъ, кгды бы хто чїю челядь невольную вывелъ, або вѣдаючи заказъ въ себе переховывалъ, а то бы на него правомъ было переведено; тогды таковой повиненъ будетъ ту челядь отыскати, а одыскавши тому пану отдати. А гдѣ бы не могъ одыскати, або не хотѣлъ; будетъ повиненъ тую челядь самъ цѣною платити, яко выше писано, и шкоду оправити отъ того часу, отъ которого ему тая челядь не робила, мужику и жонцѣ за каждую недѣлю по шести грошей.

Артыкуль 14. Если бы хто до кого слугу приказалъ, а тотъ слуга зашкодивши втекъ отъ него прочь

Хто бы кому приказалъ слугу, а тотъ слуга шкоду вчинивши тому пану своему втекъ отъ него прочь; тогды тотъ, хто его приказалъ, маеть ку праву стати, а судъ маеть ему рокъ зложити, на которій маеть его доыскавшися ку праву поставити. А естли жъ бы тотъ на оный рокъ, которій судьи положить, того не постановилъ; тогды он самъ повиненъ будетъ тую шкоду оправити, на чомъ слушный доводъ учиненъ будетъ. А естли бы се потомъ оному пану, за кого слуга втечетъ, пригодить ли его видѣти на торгу або поткаеть въ дорожѣ; тогды вжо онъ самъ не маеть имати, нижли того приказцы своего смотрѣти маеть. А гдѣ бы хто мѣлъ слугу не приказного, а онъ ему шкоду учинивши прочь втечетъ; тогды онъ, гдѣ кольвекъ его увидитъ або поткаеть, маеть его поймати и вести до оного права гдѣ поймаеть, а передъ правомъ маеть на немъ шкоды своихъ доходити.

РОЗДІЛЬ ТРЕТІЙНАДЦАТИЙ. О ГРАБЕЖОХЪ И НАВЕЗКАХЪ

Артыкуль 5. Яко челядь невольная втеклая маеть быти заповѣдана

Если бы чїя челядь невольная втекла, а заповѣдана бы зъ якого перейму, и женучи за нею въ погоню въ кого бы ее нашолъ; тогды маеть тому, въ кого челядь зостанеть, перемъ дати, съ чого будетъ первей

заповѣдалъ. А естли бы заповѣди и перейму, въ кого оную челядь нашолъ, не даль, а тотъ ему не хотѣлъ тое челяди безъ перейму выдати, и взялъ поземь кгвалтомъ, а до права о то былъ позванъ; тоды тотъ за тымъ позвомъ повиненъ будетъ сторонъ жалобливой платити яко за кгвалтъ дванадцать рублей грошей. А естли бы хто чю челядь въ себе ховаль, а тотъ по колко кротъ заповѣди и по торгу закликаль, оповѣдаючи ее, и потомъ бы тотъ, чя челядь, въ колко недѣляхъ тую челядь свою въ него нашолъ; тогды только маеть, за страву ему отъ кожного челядника на недѣлю по два гроши давши, челядь свою добровольнѣ взяти.

Артыкуль 29. О чловѣка отчизного и чловѣка хто его выкраль

Уставуемъ, естли бы хто вывелъ або выкраль чіего чловѣка отчизного або челядника невольного, а погоненъ былъ на дорожѣ и пойманъ съ темъ чловѣкомъ або съ челядью; тогды маеть съ тымъ лицемъ веденъ быти до вряду нашего, гдѣ ближайей будетъ, а врядъ маеть ему справедливость учинити. А естли бы оный къ тому се не зналъ, абы тую челядь выкраль; тогды оный хто его съ тою челядью поймаеть, маеть на него доводити або присегу учинити, ижъ онъ ее вывелъ, а онъ маеть быти каранъ яко злодѣй, а челядь оная маеть вернена быти чя была. Пакли бы на дорожѣ погонити не могъ, а въ дому чіемъ засталъ и припоручилъ, а онъ бы тое челяди выдати не хотѣлъ; тогды маеть тотъ панъ, у чіего чловѣка гдѣ тую челядь зосталъ, съ таковымъ справедливость учинити, и найдеть ли се съ права, тотъ ижъ ее выдати хотѣлъ; тогды отъ того часу колько черезъ прируку держаль, мають тую челядь навезати и навезавши ему вернути, яко о томъ вышей описано.

РОЗДѢЛЬ ОДИНАДЦАТЫЙ. О КГВАЛТЕХЪ И О ГОЛОВЩИЗНАХЪ ШЛЯХЕЦКИХЪ

Артыкуль 15. О мѣщанинѣ, который бы шляхтича ранилъ

Если бы котрый мѣщанинъ у бурмистровствѣ шляхтича забилъ або ранилъ; тогды маеть навезати так, яко выше описано. Нижли естли бы бурмистромъ на тотъ часъ не былъ, кгда шляхтича ранилъ; маеть руку тратить. Также тежъ и хлопъ простой, естли бы забилъ або ранилъ шляхтича, маеть руку тратить, а естли руку або ногу шляхтичу утнеть, або на которомъ члонку охромить, маеть горломъ каранъ быти.

Статут Великого князства Литовского 1566 года // Временник императорского Московского общества истории и древностей российских. Москва, 1855. Кн. 23. С. 163, 169–171.

№ 3. 1567 р., червня 14. Пйотркув. – Конституція вального сейму про боротьбу з рухом опишків у Подільському воєводстві.

Покарання за злодійство і розбої на дорогах

30. На прохання послів Подільської землі з метою припинити сваволю злочинців, котрих чимало прибуває на Поділля з інших сусідніх країв, постановляємо ухвалою цього сейму, що кожний шляхтич згаданої землі на завитому урядовому рочку мусить ставити перед кам'янецьким старостою на його суд за чотири і [ще] чотири тижні свого підданого, якого хтось звинуватив у злодійстві і розбоях на дорозі. На цьому ж рочкові вказаний власник або шляхтич разом з нашим старостою перед згаданим урядом мусить чинити правосуддя по цих двох артикулах над таким підданим. Жодна апеляція або відстрочка від цього уряду й суду не допускається.

Ця постанова зберігатиме силу до волі шляхти згаданого воєводства.

Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane / Ed. J. Ohryzko. Petersburg, 1859. T. II. S. 70. Переклад з польської.

№ 4. 1578 р., березня 3. Варшава. – Конституції вального сейму про вгюрядкування процедури судочинства щодо повернення селян-втікачів в українських воєводствах.

Про слуг і селян-втікачів Київського, Волинського і Брацлавського воєводств

53. Оскільки досі у Київському, Волинському і Брацлавському воєводствах правосуддя над слугами, підданими, втікачами і двірською челяддю здійснювалося, згідно зі Статутом Великого князівства Литовського, через земський суд, послали згаданих воєводств, вказуючи, що це призводить до зволікання справи, просили нас, щоб ми, залишивши їх в цілому при праві і Статуті Великого князівства Литовського, як означено у привілеї, виданому цим воєводствам Люблінським вальним сеймом під час унії, дозволили поправку вказаного артикулу з наданням права позиватися у подібних кривдах перед гродським судом.

Тому ми з нашими радниками і земськими послами ухвалою теперішнього сейму постановляємо і підтверджуємо згаданим воєводствам, що ці воєводства надалі вестимуть судочинство про слуг, підданих, втікачів і двірську челядь перед гродським судом, не приймаючи поручительства тих, у кого ці втікачі перебувають, видаючи гродські позови від укривдженої сторони на завитий рок, який мусить відбуватися за чотири тижні [після позову] і при особистій явці сторін і за шість тижнів – при заочному розсудженні. Позвана ж сторона, не прикриваючись жодними законними причинами відстрочок, записаними в Статуті Великого князівства Литовського, повинна ставати на першому ж році як на завитому або сама своєю особою, або через свого повіреного, осілого у Волинській землі, під загрозою вказаного у позові штрафу, щоб згідно з правом і Статутом Великого князівства Литовського брати участь у здійсненні правосуддя. А якби позвана сторона заперечувала присутність у себе згаданих втікачів як на час позову, так і перед тим, – мусить скласти на це присягу. А якби позвана сторона не схотіла скласти присяги, тоді сторона позивача зобов'язана присягнути щодо величини суми, якою оцінено її збитки. Після присяги староста повинен через два тижні провести екзекуцію на користь укривдженої сторони з рушенням повіту під загрозою штрафу про екзекуції, ухваленого стосовно старост теперішнім сеймом і затвердженого конституцією.

По наших містах правосуддя особам шляхетського стану щодо згаданих втікачів мусять здійснювати не зволікаючи, війти і на підставі обов'язків свого уряду під загрозою штрафу 100 гривен на користь нашого старости цього міста. А укривджена сторона може викликати війта до гродського суду у справах про втікачів,

кривди і штрафи завитим роком без позову, лише у присутності старостинського слуги, а староста там же негайно має вчинити правосуддя і екзекуцію на користь укривдженого...

А якщо особи шляхетського стану оскаржать наших старост про таких втікачів із наших королівських або з їх власних маєтків, тоді згідно з цією конституцією укривдженому вільно позивати про це старосту, теж завитим роком, до іншого найближчого гроду у цьому ж воєводстві, згаданий же гродський суд мусить вчинити екзекуцію в старостинських маєтках так само, як описано вище, під загрозою втрати [місцевим старостою] уряду свого староства.

Правосуддя щодо селян-втікачів між цими ж воєводствами та Руським, Подільським і Белзьким і про їх границі

54. На часті і наполегливі прохання Руського, Белзького і Підляського воєводств з одного боку, а Волинського і Брацлавського – з другого, ухвалою теперішнього сейму за згодою панів радників і послів встановлюємо взаємний порядок правосуддя між згаданими воєводствами стосовно селян-втікачів і грабунків, а саме: про селянина-втікача, і про тимчасових слуг, і про різну челядь, і про грабунки мусять позиватися до гродського суду відразу завито. У тому ж повіті, де заподіяна кривда, позваному слід довести, що позов або не застав втікача, або той не перебуває у маєтку зовсім. А у кривджений повинен присягнути, що [спірний] підданий – його власний, і що позов його [у маєтку] застав. Відразу після цього звинувачений повинен повернути селянина, про якого йде судовий спір, або сплатити за нього відповідно такси, вказаної у позові. А оскільки давність на Волині, згідно зі Статутом Великого князівства Литовського, рахується після десяти років, а на Русі – після року і 6 тижнів, то ми, узгоджуючи між ними [цю розбіжність], постановляємо за їх згодою, що [у справах, розпочатих] до прийняття цієї конституції, давність для обох сторін рахуватиметься після 3-х років, і так само й надалі. Старости ж і їх уряди зобов'язані здійснювати екзекуцію на основі судової ухвали так само, як і проти тих, хто не виконує рішень суду. А якби староста виявив при ньому недбальство, сторона може розпочати проти нього судову справу відповідно до конституції теперішнього сейму.

Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane / Ed. J. Ohryzko. Petersburg, 1859. T. II. S. 188–189. Переклад з польської.

№ 5. 1590 р., січня 4. Варшава. – Поборовий універсал Стефана Баторія про виловлення і покарання селян-втікачів, що об'єднуються в козацькі загони.

За спільною згодою усіх станів цього ж сейму постановляємо, щоб неосілих свавільних людей простого стану, які порушують мирні угоди з турками, татарами і волохами на руській, київській, волинській, подільській і брацлавській Україні, старости, князі, панове і шляхта виловлювали у своїх староствах чи маєтках і карали смертю. А тих старост, князів, панів і шляхту, які цього не робитимуть, ми будемо завито позивати до нашого надвірного суду. Тому ми в разі потреби будемо змушені посилати до згаданих країв [уповноважених] на розслідування, і відповідно до наслідків розслідування нашому інстигатору надається право позивати кожного до надвірного суду. За нашим вироком старости каратимуться позбавленням уряду, а інших ми будемо розцінювати як співучасників злочину. А якби хтось із осілих людей теж наважився порушувати громадський спокій і мирні угоди, такий відповідатиме перед задвірним судом і буде покараний нами відповідно до вчинку карою аж до позбавлення життя.

Ця ухвала про свавільство діятиме і зберігатиме чинність не довше, як до наступного сейму, поширюючись лише на вищевказані воєводства.

Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane / Ed. J. Ohryzko. Petersburg, 1859. T. II. S. 206. Переклад з польської.

№ 6. 1581 р., березня 6. Варшава. – Конституції вального сейму про впорядкування процедури судочинства щодо покарання виступів і втеч підданих у Подільському воєводстві.

Правосуддя щодо підданих у Подільському воєводстві

39. Скасовуємо і оголошуємо недійсною конституцію, ухвалену на Пйотрковському сеймі 1567 р., про розгляд кам'янецьким старостою справ підданих у Подільському воєводстві. Ухвалою цього сейму встановлюємо такий порядок правосуддя над підданими шляхти Подільського воєводства, як описано нижче: якби хтось позивав до Кам'янецького земського суду про нездійснення правосуддя над підданим за певний злочин, згідно зі звичаєм і порядком цієї землі, мусить судовим порядком завито вчинити стягнення з такого підданого на користь позивача за першим же позовом. А якби цього не вчинив чи не хотів учинити, тоді позивач від цього ж суду отримує на ньому звинувачувальний вирок способом зиску. Після вироку способом зиску позивачеві вдруге не треба позивати [відповідача] про його виконання, але судова справа має бути передана на екзекуцію до королівської руки [до старости]. При цьому ні в земстві, ні в гроді не допускається жодних відстрочок, апеляції чи повторних розглядів навіть у судових засіданнях про баніції.

Земський суд по вказаних артикулах мусить приймати рішення згідно з давнім судовим звичаєм.

40. Особа, звинувачена у злочинстві і грабунку, повинна виправдатися за звичаєм і порядком цієї землі. Для прискорення правосуддя суду надається право розглядати справи цього артикулу, як і справи про селян-втікачів, не лише на роках, але і під час лежання книг. Більше того, коли б з якоїсь причини не збиралися віча, то замість віч хай відбуваються роки, а коли б не відбувалися роки, то нехай [розгляд справ] проходить при лежанні книг так, як написано вище.

Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane / Ed. J. Ohryzko. Petersburg, 1859. T. II. S. 210. Переклад з польської.

№ 7. 1588 р., січня 30. Краків. – Конституція коронаційного сейму про оцінку вартості селян-втікачів у позовах.

91. Попереджаючи надмірну оцінку вартості селян-втікачів, постановляємо: ніхто у позові не повинен складати більшу таксу за селян-втікачів, враховуючи в неї жінку, дітей і всю худобу та майно, ніж 500 польських гривень під загрозою недійсності всього процесу. Видача селянина має відбуватися після остаточного вироку у гроді відповідного повіту. Белзьке ж воєводство залишається при старому звичаї.

Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane / Ed. J. Ohryzko. Petersburg, 1859. T. II. S. 269. Переклад з польської.

№ 8. 1589 р., квітня 18. Варшава. – Конституція вального сейму про створення сеймової комісії для боротьби з втечами селян з Руського і Подільського воєводств.

Погамування українського свавільства

81. Свавільні люди Руського, Подільського та інших воєводств, виїжджаючи за межі Корони, чинять насильства і шкоди за кордоном, і, не зважаючи на небезпеку для держави, яка з часом може через це виникнути, порушують мирні угоди з сусідніми державами. А тому ми уповноважуємо наших комісарів з теперішнього сейму і надаємо їм право на період до наступного сейму переслідувати згадане свавілля, караючи на смерть тих людей простого стану, яких їх власники або особи, у котрих їх було заарештовано або де їх застав позов, ставитимуть на завиті судові роки. А якби такий простолюдин утік, [власник] мусить скласти присягу, що не допомагав втечі і не знав про неї або арешт і позов по такого [свавільця] не застав його [в маєтку].

Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane / Ed. J. Ohryzko. Petersburg, 1859. T. II. S. 288. Переклад з польської.

№ 9. 1647 р. – Супліка селянина Теодора Вороновича кн. [Заславському] про утиски й кривди від архимандрита, його намісників та ченців Дерманського василіанського монастиря.

Ясновельможний пане князю, пане і милостивий добродію мій!

Подаючи повторну супліку, з плачем упадаю до ніг вашої князівської милості, пана і добродія мого, благаючи милосердя й порятунку в моїй тяжкій руїні, яку терплю від отців базилианів. Скаржився [я] вашій князівській милості разом з іншими переслідуваними ченцями, які, на зневагу честі вашої князівської милості, чинять нам великі утиски, доводячи до останньої руїни. При цьому ми не лише позбулися нашої убогої маєтності, але й і в існуванні нашому не певні, на яке зазіхають б'ючи й виганяючи нас з маєтку вашої князівської милості. Пляц, кривавою працею заслужений, і сіножать від попередників вашої князівської милості надану захопили й підданого на ньому осадили. Не задовольняючись тим, довідавшись, що родич наш скаржився вашій милості, презентуючи право, гвалтом з халупи моєї з жінкою й дітками проти зими мене вигнали. На волочіння забрано моїх три воли. А в цьому році два садки моїх власних захоплено і траву в них викошено, через що я збитків зазнав у фруктах на шістдесят золотих. Відібравши сіножать, казали її викосити, на котрій було копиць сімдесят. А котрих садків не одібрав, казав там траву кінцями випасти, витолочити, а щепи викопати. Побачивши це, піддані монастирські, покладаючись на отця архимандрита та його намісника, чинять великі утиски. Дереву в моєму саду придатні па будівання, повирубували, котрі, падаючи, рожайне дерево розбили, галуззя поламали, пустошачи його і руйнуючи. Воли мої, які від них двічі тікали, повертали силою, не зважаючи на листи вашої князівської милості. А отець архимандрит відповідає, що робить теє на зневагу вашої князівської милості, щоб ваша князівська милість тут, у Дермані, в жодні справи не втручалися.

Отець Савіцький, намісник, з іншим ченцем і селянами, котрих було возів з дванадцять, наїхавши на мою убогу господу з пістолями, брата мого збив, зкривавив, жінку й дітей порозганяв, які від страху досі хворіють. Відбивши стодолу, збіжжя на вози побрали, а також сорок кіп жита, що було в полі. Грушу обтрусили, на котрій було груш на таляр битий. При цьому казали: “Нічого пан князь з нами не вдіє, бо він в Дубні, а ми в Дермані, нехай знає, що все його [майно] заберемо за розпорядженням отця архимандрита”. А один п'яний чернець з пасічниками найшовши на мою мізерну пасічку, зруйнували її, борті попідризували, навіть притвори повідкидали, через що пасіка були зруйнована. І я, мізерний, в усьому зруйнований. А, нарешті, мене самого похваляється зловити й побити, кажучи, що ми теє робимо на зневагу його князівської милості й права його тут касуємо. Через котру ізоляцію жодного зерна збіжжя на весну, так і тепер, на осінь, не посіяв. А тому падаю до ніг панських, заливаючись сльозами, благаю милосердя і порятунку і до кінця свого життя господа бога буду просити за добре здоров'я, щасливе і довге панування вашої князівської ясновельможності, пана мого милостивого і добродія найнижчий підніжок

Теодор Воронович

Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.: Збірник документів і матеріалів. Київ, 1993. С. 335–337. № 258. Переклад з польської.

№ 10. 1647 р. – Гійом Левассер де Боплан про становище українських селян та причини втеч на Запорозжя.

Які повинності селян щодо панів. Селяни тут надзвичайно бідні, бо мусять тричі на тиждень відбувати панщину своїми кінцями і працею власних рук. Крім того, залежно від розмірів наділу повинні давати відповідну кількість зерна, безліч каплунів, курей, гусей і качок перед Великоднем, Зеленими святами і на Різдво. До того ж мають возити для свого пана даром дрова та й відбувати багато інших робіт, яких не мали б робити. Ще вимагають від них грошових податків, крім того десятину з баранів, поросят, меду, усіляких плодів, а що три

роки й третього волика. Одне слово, селяни змушені віддавати своїм панам усе, що тим лише заманеться вимагати. Не дивно, що цим злидарям у таких тяжких умовах не залишається нічого для себе. Але це ще не все: пани мають безмежну владу не тільки над селянським майном, а й над їхнім життям; такою великою є необмежена свобода польської шляхти (яка живе наче в раю, а селяни наче в чистилищі), що коли селяни потрапляють у ярмо до такого пана, то опиняються у гіршому становищі, ніж каторжанин на галері. Таке рабство є причиною того, що багато селян тікає, а найвідважніші з них подаються на Запорожжя, яке є місцем притулку козаків на Борисфені. Проживши тут певний час і взявши участь у морському поході, вони стають запорізькими козаками. За рахунок таких селян-втікачів козацькі загони вельми зростають.

Гійом Левассер де Боплан. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і веденням воєн. Переклад з французької.